

ЭРКАЛАШ-КИЧРАЙТИРИШГА ОИД ТИЛ БИРЛИКЛАРИ ЭТИМОЛОГИЯСИГА НАЗАРИЙ ЁНДАШУВ

Самигова Х.Б.

ЎзДЖТУ профессори, ф.ф.д. (DSc)

Жураева Ш.

ЎзДЖТУ Таржимонлик факултети талабаси

Зокирова М.

ЎзДЖТУ Таржимонлик факултети талабаси

Умаралиева Р.

ЎзДЖТУ Таржимонлик факултети талабаси

Anotatsiya. Ushbu maqola erkalash-kichraytirishga oid til birliklari va ularning etimologiyasini chuqur yoritib beradi. Shuningdek, Ularning qo'llanish o'rinlari va turlari bir necha misollar orqali dallilandi.

Аннотация. Эта статья глубоко освещает языковые подразделения осторожной и депрессии и их этимологию. Места и типы их использования также не были зарегистрированы через несколько примеров.

Abstract. This article deeply illuminates the language units of careful and depression and their etymology. The places and types of their use were also evidenced with a few examples.

Эркалаш бу ҳар бир тилнинг ўзига хос воситалари, шакл-усуллари орқали одамларга, жониворларга, табиатга, нарса-ҳодисаларга нисбатан меҳрибонлик, муҳаббат, майинлик, назокат, нафис меҳр билан суйиш, меҳр-шафқат кўрсатиш, ҳамдардлик, ҳамфикрлик ва бошқа муносабатларни ифодалайди. Мазкур мақоланинг асосий мақсади тадқиқ этилаётган тилларда эркалашни ифодаловчи сўзларнинг этимологик хусусиятларини ўрганишдир.

Ф. Де Соссюр ташқи ва ички лингвистикани қарама-қарши қўяди. Унингча, ташқи ва ички тилшунослик тилнинг халқ тарихи, географик жойлашиши билан боғлаб текширилиши лозимдир [3, 90-91].

Тилларнинг ички ривожланиши ички ва ташқи қонуниятларга бўйсунди, яъни ўзаро ҳамкорлик жараёнида тиллар тараққиёти ички қонунлар таъсирида эмас, балки ташқи таъсирга кўпроқ боғлиқ бўлади. Мамлакатлараро алоқаларнинг ривожланишини мазкур мамлакатларда яшовчи халқ ва элатнинг маданиятини бир-бирига яқинлашувига шарт-шароитлар яратиб беради. Тиллар ҳам бир-бирига таъсир кўрсатиб бойиб боради; бундай ҳамкорлик тилларнинг ички ривожланишига ҳам сабаб

бўлади [1, 157]. Тилни ижтимоий жиҳатдан ўрганишда унинг тарихий босқичларининг турли даврларда ривожланиши нуқтаи назаридан ҳам таҳлил этиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ҳозирги кунда тилшунослик соҳасида кўпгина илмий тадқиқотлар олиб борилиб, унинг етарлича очиб берилмаган қирраларини тадқиқ этиш ривожланиб бормоқда. Эркалаш мавзуси ҳам шу каби тилшуносликнинг ечим талаб қилувчи масалаларидан биридир. Мазкур мавзу бўйича кўпгина олимлар тадқиқот олиб борганлар (Х. Самигова, У. Турсунов, А. Мухторов, Х. Абдурахмонов, Н. Асқарова, А.М. Хамроев, Э. Қиличев ва бошқалар). Лекин, инглиз ва ўзбек тилларида эркалашни ифодаловчи сўзларнинг этимологик хусусиятларининг таҳлилига бағишланган илмий тадқиқот мавжуд эмас. Эркалаш атамасига тилшунос олимлар турлича изоҳлаганлар.

Инглиз ва ўзбек халқларининг тарихи ҳамда чегарадош халқларнинг уларнинг тилига таъсири ўз навбатида эркалашни ифода этилишида ҳам аҳамият касб этиши аниқланди. Шу фикрга кўра, эркалаш маъносини ифода этувчи сўзлар қуйидагича гуруҳланди: четдан ўзлаштирилган сўз ва аффикслар орқали ясалган ҳамда тарихийлик жиҳатларга доир эркалаш маъносини ифода этувчи сўзлар.

Инглиз тилига замон тақозоси билан испан, итальян, француз, иврит ва рус тилларидан ўзлаштирилган суффикслар иштирокидаги сўзлар кўпчиликни ташкил қилади. Масалан, испан тилидан *-o* (*kidd-o*, *buddy-o*, *daddy-o*, *boy-o*) каби, итальян тилидан *-ola*, *-ino*, *-arino*, *-erino* каби, француз тилидан *-ese*, *-ois*, *-ais*, *-ville* кабилар, испан америка вариантлари, яъни *-aro*, *-eroo*, *roo*, *-oo* (*nigerro*, *sleeperro*) кўринишлар ҳамда иврит ва рус тилларидан ўзлашган *-ink* (*beachnik*, *bootnik*, *autabeatnik*) суффикслари инглиз тили сўзларига қўшилиб ифода этилади [2, 85-87].

Тадқиқотимиз натижалари айнан четдан ўзлаштирилган сўзлар ва суффикслар ўрганилаётган тилларда эркалаш маъносини ҳосил бўлишида ўз таъсирини кўрсатганлигини кўрсатди. Масалан, Вебстер изоҳли луғатининг маълумот беришича [7], инглиз тилига француз тилидан *minion*, *beau*, *belle*, испан тилидан *caballerro*, итальян тилидан *nymph*, *courtesan*, *muggle*, *cicibeo*, *charlatan*, *Inamorato*, *inamorata*, араб тилидан эса *peri*, *sheik* каби эркалаш маъносини ифода этувчи сўзлар кириб келганлигини кўрсатади. Мисоллар келтириб ўтамиз:

"You," he informs her softly, "are whatever I say you are. You're mine Sweetheart, you better start getting used to that."

"No..." she whispers in protest, but she stops struggling against him.

"If I say so, then **you're my minion**. You could be my mistress, or my acolyte." [8].

Ўзбек тилида эса араб, форс-тожик ва рус тилларидан кириб келган эркалаш маъносини ифода этувчи сўз ва ибораларни ҳам шу ўринда кузатиш мумкин. Масалан, ўзбек тилининг изоҳли луғатидан олинган маълумотга кўра, ўзбек тилига форс-тожик тилидан *гуландом*, *гулбадан*, *девона*, *дилбар*, *жигар*, *жонивор*, *нигор*, *маҳлиқо*, *парируй*, араб тилидан эса *маҳбуба*, *маҳбуб*,

офатижон, фаришта, хумор, жавҳар, муҳаббат, жинни, маъшуқа, ҳабиб каби сўзлар ўзлашгандир. Рус тилидан эса *-ишка, -чик, -ка* эркалаш ва кичрайтириш аффикслари ўзбек сўзлари ва атоқли исмларига қўшилган ҳолда нутқда эркалашни ифодаланишини ҳам учратамиз. Масалан: *Асалишка, асалчик, асалка, Хайришка, Бобурчик, пончик, Наргизка* ва бошқалар шулар жумласидандир. Э. Қиличев бу борада шундай дейди: "Ўзбек тилида, айниқса, ёшлар нутқида баъзан эркалашнинг русча шакллари учрайди: *Назарчик (Назар), Лолячка (Лола), Адик (Адиба)* каби. Айрим русча шакллар эркалаш шакллари билан синоним тарзда ҳам ишлатилмоқда:

*Дедилар бир йиғинда, керакмас ҳеч хон демоқ,
Хайрихоннинг ўрнига Хайричкаси* яхшироқ [5, 21].

Юқорида келтирилган мисоллар эркалаш маъносини шаклланишида инглиз тилига француз, итальян, испан тилларининг ҳамда ўзбек тилига эса рус, форс-тожик, араб тилларининг таъсири ўтганлигини кўрсатди.

Тарихийлик жиҳатдан эса сўзлар янги ва эскирган шаклларга бўлинади. Эскирган сўзлар гуруҳига кирувчи эркалашни ифодаловчи сўзлар ўрганилаётган тилларнинг иккисида ҳам учради. Масалан, инглиз тилидаги Вебстер изоҳли луғатларнинг маълумот беришича [7], *pumpkin, sweeting, leman, mistress, moppet, brave, chit* каби сўзлар эркалаш маъноси эскирган, архаик сўзлар қаторига киради. Оксфорд Thesaurus луғатидаги маълумотларга кўра эса [6], *swain, concubine, doxy, leman, courtesan, cicibeo* каби эркалаш маъносига эга сўзлар ҳам нутқ фаолиятидаги эскирган сўзлар хисобланади.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида [4] *асира, бегойим, бегим, бойвучча, бибиш, бузруквор, волида, қоқиндиқ* каби эркалашни ифода этувчи сўзларини эскирганлигини кўрсатувчи пометалари бўлсада, *малика, малак, хонзода* каби сўзларнинг пометалари мавжуд эмас. Бу сўзлар тарихда аслида подшоҳлар оиласига мансуб шахсларга қарата айтилган бўлса-да, ҳозирги кунда эса ўзбек тилининг адабий тилида суйиш ва эркалаш маъноларда маҳбубларга нисбатан кўчма маъноларда ифода этилиб келинади.

Ўзбек тилида бу каби эркалаш маъносини ифода этувчи сўзлар инсонлар табақасига қаратиб ифода этилади дейиш нотўғри, албатта. Бу сўзлар тилда асл маъносида ифода этилмасада, эркалаш, ҳурмат маъноларини сақлаб қолган. Ўзбек тилининг изоҳли луғати қулун сўзининг ўғил болаларга нисбатан эркалаш маъно ифодалаши ҳақида маълумот беради, лекин ҳозирги кунда бу сўз муомала доирасидан чиқиб кетган дейишимиз мумкин.

Тадқиқотларимиз натижасига кўра, инглиз ва ўзбек тилларида эркалашни ифода этувчи сўзлар этимологик таҳлилга кўра, ижтимоий ҳаёт таъсирида четдан ўзлаштирилган сўзлар ва аффикслар ёрдамида ўз ифодасини топади. Мазкур сўзларнинг баъзи қисми вақт таъсирида нутқ фаолиятидан четлашиб боради. Демак, тарих ва ижтимоий ҳаёт фаолияти эркалаш маъносини ифодаловчи сўзларнинг шаклланишида ҳамда нутқда қўлланилишида ўзига хос аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ирискулов М. Тилшуносликка кириш. – Тошкент, "Ўқитувчи", 1992, 157 б.
2. Раҳимов Ғ. Британия ва Америка сленгининг социолингвистик хусусиятлари. – / Дис./ Самарқанд, 2006, 85-87 бетлар.
3. Усмонов С. Умумий тилшунослик. – Тошкент, 1972, 90-91 бетлар.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати (2 томли). – Москва, "Рус тили", Тошкент, 1981, 2-қисм.
5. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. – Тошкент, "Ўқитувчи", 1992, 21-бет.
6. Oxford Treasures of English, Oxford University Press, Second Edition, 2004, p. 605.
7. Merriam Webster's Collegiate Dictionary, Eleventh Edition, Merriam Webster, Incorporated Springfield, Massachusetts, USA, 2003.
8. Mexx Lucifer's Sweetheart <http://www.wild-dystopia.net/fiction/luciferssweetheart.html>